

Shohruh ABDIRAIMOV,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi

O'QIB TUSHUNISH MALAKASINI BAHOLASH USULLARI

Annotatsiya. Maqolada ona tilidagi matnni o'qib tushunish ko'nikmasini baholash usullari bayon qilingan, baholashda foydalaniladigan topshiriqlardan namuna keltirilib, test topshiriqlari tahlilga tortilgan, xulosalarga kelingan.

Kalit so'zlar: o'qib tushunish, baholash, samarali usul, test, test turlari.

Annotation. The article discusses the methods of assessing the ability to read and understand the text in the native language, provides examples of tasks used in the assessment, analyses the test tasks and draws conclusions.

Key words: reading comprehension, assessment, effective method, test, types of tests.

Аннотация. В статье рассматриваются методики оценки умения читать и понимать текст на родном языке, приводятся примеры заданий, используемых при оценивании, анализируются тестовые задания и делаются выводы.

Ключевые слова: чтение и понимание, оценка, эффективный метод, тест, виды тестов.

Ma'lumki, testologiyada baholash jarayonining eng muhim qismi o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish uchun topshiriqlar ishlab chiqish jarayoni bo'lib, test tuzishdan oldin topshiriq tuzish metodikasi va mazmuniga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Baholash nazariyasida test tuzish metodikasi ham yillar davomida yangilanib, tadirijiy rivojlanib bormoqda. Test topshiriqlari maqsadi, qo'llanilish o'rni, shakliga ko'ra mahalliy manbalarda ikkiga ajratilgan:

– yopiq turdagi testlar (taklif qilingan javoblardan to'g'risini topishga yo'naltirilgan);
– ochiq turdagi testlar (test topshirig'iga test topshiruvchi yozma ravishda javob kiritadi). [5: 40]

Boshqa manbalarda esa bu test turlari ifodalinishiga ko'ra ham bir-biridan farqlanishi qayd etilgan. Xususan, rus olimasi S.A.Semenovskaya o'zining ilmiy ishlarida yopiq turdagi testlarning oltita turi borligini keltiradi:

1. To'g'ri javobi bitta bo'lgan testlar.
2. To'g'ri javobi bir nechta bo'lgan testlar.
3. Muvofiqlikni aniqlovchi testlar.
4. Ketma-ketlikni aniqlovchi testlar.
5. Gradual testlar.
6. Muqobil testlar. [6: 56]

K.Jalilov esa "Baholash nazariyasi asoslari" o'quv qo'llanmasida yopiq testlarning quyidagi turlarini sanab o'tadi:

- muqobil javobli;
- to'g'ri – noto'g'ri shaklli;
- moslashtirish testlari;
- ketma-ketlikni topish testlari.

Mazkur manbada ochiq test topshiriqlariga ham to'xtalib, uning uch turi xususida fikr yuritiladi:

- qisqa javobni talab qiluvchi;
- kengaytirilgan javobni talab qiluvchi;
- amaliy test topshirig'i. [3: 26]

Mazkur qarashlarni umumlashtirgan holda ona tilida matnni o'qib tushunish malakasini baholash uchun test topshiriqlarining quyidagi turlaridan foydalanishni ma'qul deb topdik:

- bitta to'g'ri javobga ega muqobil javobli;
- bir nechta to'g'ri javobga ega muqobil javobli;

- moslashtirishni talab qiluvchi;
- "binar";
- qisqa javobni talab qiluvchi;
- kengaytirilgan javobni talab qiluvchi.

Quyida keltirilgan matn asosida fikrlarimizni asoslashga harakat qilib ko'rdik.

O'ZBEKISTON AHOLISINING KO'PAYISHI

Aholi sonining ko'payishi – davlat rivojlanishi va taraqqiyotiga ta'sir etuvchi omillardan biri. Birlashgan Millatlar Tashkilotining aholishunoslik jamg'armasining 2018-yildagi ma'lumotlariga ko'ra O'zbekiston aholi soni bo'yicha jahonda 44-o'rinda turadi va aholi soni o'sib bormoqda. Darhaqiqat, keyingi yillarda O'zbekistonda tug'ilish soni o'lim soniga nisbatan ortganligi hisobiga aholi soni ko'payib bormoqda.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda aholining tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarida ham o'zgarishlar kuzatildi. 1991-yilda respublikada 723,4 ming nafar bola tug'ilgan bo'lsa, keyingi yillarda tug'ilish soni kamayib, 2001-yilda tug'ilish 513 ming nafarni tashkil etdi. Keyinchalik aholining turmush farovonligi ko'tarilishi bilan tug'ilish soni ham ko'paydi. 2017-yilga kelib 716 mingdan ortiq chaqaloq tug'ilgan bo'lsa, 2018-yilda 768 mingdan ortiq bola dunyoga kelgan. 2019-yil esa 815,9 ming bola tug'ilishi ro'yxatga olingan bo'lib, 1000 aholiga tug'ilish darajasi 24,3 promille-ni tashkil etdi va 2018-yilning shu davriga nisbatan 1 promillega ko'paydi. Umuman olganda, O'zbekistonning doimiy aholisi soni 2020-yil 1-yanvar holatiga ko'ra 33905,8 ming kishini tashkil etmoqda.

Mehnatga yaroqli yoshdan kichiklar aholining 30,5%, mehnatga layoqatli yoshdagilar 58,9% va mehnatga layoqatli yoshdan kattalar 10,6% ni tashkil etdi.

Aholi sonining oshishiga ta'sir qiluvchi muhim omillardan yana biri umr davomiyligi ko'rsatkichidir. Mamlakatimizda umr davomiyligi ko'rsatkichida ham so'nggi yillarda o'sish kuzatilgan, jumladan, 1991-yilda ushbu ko'rsatkich 66,4 yoshni tashkil etgan bo'lsa, 2000-yilda 70,8 yoshni, 2010-yilda 73,0 yoshni tashkil etdi. 2016-yilga kelib esa 73,8 yoshni tashkil etgan. Shuningdek, tibbiyot sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida respublikada o'lim darajasi, jumladan, bolalar va onalar o'limi ko'rsat-

kichlari pasaydi va bu respublika aholisi o'rtasida umr davomiyligi ko'rsatkichining o'sishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. (Internet manbalari asosida tayyorlandi)

Quyidagi savollarga matn asosida javob bering. Javoblaringizni javoblar varaqasiga ko'chiring:

1. 2018-yilgi ma'lumotlarga ko'ra O'zbekiston aholi soni bo'yicha dunyoda nechanchi o'rinda turadi?

Mazkur test topshirig'i qisqa javobli ochiq turdagi test topshirig'i bo'lib, bunday topshiriqlar yordamida matnda aniq ifodalangan ma'lumotni (raqam, nom va hokazo) topa olish va tushunish malakasi baholanadi. Bu o'quvchida kerakli ma'lumotni axborotlar ichidan qidirib topa olish layoqatini shakllantiradi. Baholashda bunday topshiriqlardan ko'p miqdorda foydalanish tavsiya etilmaydi, chunki bu malaka quyi kognitiv darajani belgilaydi. Bunday topshiriqlarga test topshiruvchilarning aksariyati to'g'ri javob beradi. Tajribamizda 95% ga yaqin o'quvchilar mazkur topshiriqning javobini to'g'ri topa olgan.

2-3. Matn mazmunidan kelib chiqqan holda quyidagi hukmlarni to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlang.

1. 1991-yilda tug'ilish ko'rsatkichi hozirgi ko'rsatkichidan yuqori bo'lgan.

A. To'g'ri B. Noto'g'ri

2. Mustaqillikdan keyin to 2000-yillargacha tug'ilish soni pasayishi kuzatilgan.

A. To'g'ri B. Noto'g'ri

Mazkur test topshirig'i binar (ikkita javobli) turdagi test topshirig'i bo'lib, bunday topshiriqlar orqali matnda ochiq va yashirin ifodalangan ma'lumotlarni tushunish; matndagi chizma va diagrammalarda berilgan vizual ma'lumotlarni o'qish; matndagi verbal va vizual ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish; matndagi mazmuniy bog'lanishlarni anglash bilan bog'liq bo'lgan malakalarni baholash mumkin. Bu esa o'quvchining haqiqiy mazmunni anglash, kinoya, piching kabi tagma'nolarni fahmlash, umuman, nutqiy vaziyatlarni idrok etish kabi ko'nikmasini rivojlantiradi, shuningdek, o'quvchilarda vizual axborotni o'qiy olish ko'nikmasini ham shakllantiradi.

4-5. Berilgan ma'lumotlar va unga aloqador vizual ma'lumotlarni o'zaro moslashtiring. (Eslatma: javob variantlari orasida ortiqchasi bor)

Mazkur test topshirig'i moslashtirishni talab qiladigan

test topshirig'i bo'lib, bunday topshiriqlar orqali ona tilidagi matnni o'qib tushunish malakasi bilan bog'liq bo'lgan matnda yashirin ifodalangan ma'lumotlarni tushunish; matndagi verbal va vizual ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish; matndagi mazmuniy bog'lanishlarni anglash; matn yoki uning qismlari umumiy ma'nosini tushunish; matndagi mazmuniy bog'lanishlarni anglash; matn mazmunini tushunishi va talqin qila olish kabi ko'nikmalarni baholash mumkin. Bu esa o'quvchida haqiqiy mazmunni anglash, nutqiy vaziyatlarni idrok etish, o'zaro bog'liqliklarni fahmlash, voqelikka munosabat bildirish, verbal va vizual axborot o'rtasidagi bog'liqliklarni idrok eta olish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

6. Matn mazmuniga mos ma'lumotni aniqlang.

A. O'zbekistonda erkaklarning o'rtacha umr davomiyligi ayollarnikiga nisbatan yuqori.

B. O'zbekistonda o'tgan asrning 50-yillarida aholi soni o'sishdan to'xtagan.

D. O'zbekiston aholisining qariyb 70 foizi mehnatga layoqatli hisoblanadi.

E. Ma'lumotlarga ko'ra O'zbekistonda 2018-yilda qariyb 160 ming o'lim kuzatilgan.

Mazkur test topshirig'i bitta to'g'ri javobga ega muqobil javobli test topshirig'i bo'lib, bunday topshiriqlar orqali ona tilidagi matnni o'qib tushunish malakasi bilan bog'liq bo'lgan matnda o'z ma'nosida ishlatilgan leksik birliklarning ma'nosini tushunish; matnda ko'chma ma'noda ishlatilgan leksik birliklarning ma'nosini tushunish; matndagi ibora, maqol, hikmatli so'zlar ma'nosini tushunish; matn qismlarini bog'lovchi vositalar ma'nosi va ularning matndagi vazifasini tushunish; matnning grammatik qurilishini anglash; matnda ochiq va yashirin ifodalangan ma'lumotlarni tushunish; matndagi verbal va vizual ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish; matndagi mazmuniy bog'lanishlarni anglash; matn yoki uning qismlari umumiy ma'nosini tushunish kabi ko'nikmalarni baholash mumkin. Bu esa o'quvchida o'zaro bog'liqliklarni fahmlash, haqiqiy mazmunni anglash, nutqiy vaziyatlarni idrok etish, voqelikka munosabat bildirish, o'quvchining avvaldan mavjud bilimi hamda matndan olingan ma'lumotni ma'lum darajada integratsiyalash, matn bilan ishlayotganda o'zlarining shaxsiy fikrlari va tajribalaridan foydalana olish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

Verbal ma'lumotlar	Vizual ma'lumotlar
4. 2000-yilda erkaklarning o'rtacha umr davomiyligi?	A. 73,2 yosh
5. 2000-yilda ayollarning o'rtacha umr davomiyligi?	B. 70,8 yosh
	D. 68,4 yosh

Xullas, o'quvchilarning ona tilidagi matnlarni o'qib tushunish malakasini test topshiriqlari yordamida baholashda yuqorida sanab o'tilgan test topshiriqlaridan foydalinish samarali bo'ladi. Bunda o'quvchilarning o'qib tushu-

nish malakasini baholash test topshiriqlarining ishonchiligi hamda baholash natijalarining obyektivligi oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismailov A. va boshq. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash. – Toshkent: Sharq, 2019.
2. J.Charles Alderson. Assessing Reading. – Cambridge University Press, 2000.
3. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
4. M.Zakirova, N.Ermatova. Test tuzish metodikasi va ekspertizasi. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2016.
5. Z.Mirvaliyev. Pedagogik o'lchovlarda test topshiriq turlari. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2016.
6. C.A.Семеновская. Основы тестологии. Учебное пособие. – Саратов: Саратовский государственный университет, 2015.